

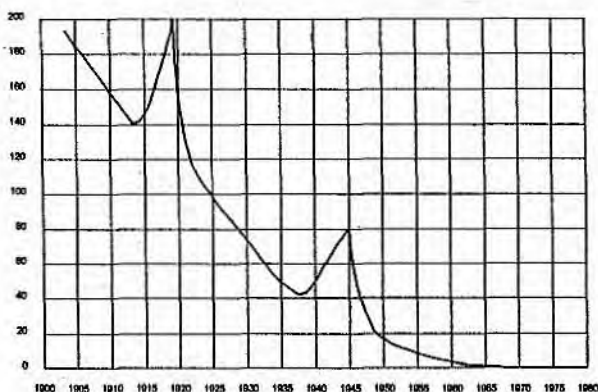
De strijd tegen volksziekte no. 1

Lies Haan-Becrends

In dit artikel komt de zestigjarige geschiedenis van Berg en Bosch uitgebreid aan de orde. Bij de bestrijding van tuberculose in Nederland speelde dit sanatorium van de Katholieke Arbeidersbeweging, geleid door prof dr. W. Bronkhorst, een belangrijke rol.

Berg en Bosch, hoe vaak is het het afgelopen jaar niet in het nieuws geweest. Wat een publiciteit heeft het gehad. Niet alleen in de regionale, maar ook in de landelijke pers. Zelfs de televisie heeft de ondergang van Berg en Bosch in beeld gebracht. Al die negatieve berichtgevingen zouden de goede dingen doen vergeten, die er gedurende het 60-jarig bestaan van Berg en Bosch in Bilthoven hebben plaatsgevonden. Eerst in het sanatorium, later in het algemeen ziekenhuis. Hoe begon het allemaal? Een terugblik op die roemvolle jaren is mijns inziens op zijn plaats om te laten zien met hoeveel liefde, zorg en medische kennis de zieke mens in Berg en Bosch meestal genezing vond. Niet 60 jaar moeten we dan terug, maar ruim 80.

Berg en Bosch werd opgericht als sanatorium voor tuberculosepatiënten. Tuberculose, een volksvijand was het in het begin van deze eeuw. In 1912 was het voor 12% van de overledenen de doodsoorzaak. In 1913 stierven er in Nederland 8.753 mensen aan die ziekte. Dat was elk uur een!

Sterftcijfer ten gevolge van tuberculose per 100.000 inwoners in Nederland.

Daar moest wat aan worden gedaan. De Katholieke Arbeidersbeweging richtte daarom op 15 juni 1913 *Herwonnen Levenskracht* op, een instelling die tot doel had de tuberculose in Nederland te bestrijden. Via allerlei acties kwamen gelden bijeen en in 1914 kon de eerste uitzending naar een sanatorium plaatsvinden. Maar helaas was dat nog maar voor heel weinig t.b.c.-patiënten mogelijk. Meestal kwam men niet verder dan het geven van extra voeding, soms een houten huisje om in de

buitenlucht te kunnen kuren. De wachtlijsten van de sanatoria waren lang. Er waren slechts 1.000 bedden beschikbaar. Dat was dan ook de reden, waarom men tijdens een bestuursvergadering van de Katholieke Arbeidersbeweging in november 1919 besloot bij de overheid steun te vragen voor de oprichting van een eigen sanatorium. Het toenmalig kabinet Ruys-Aalberse verklaarde zich daartoe bereid. In 1919 gaf minister Aalberse *Herwonnen Levenskracht* opdracht om tot de bouw van een noodsanatorium over te gaan. Hij zegde daarbij financiële steun toe.

Niet in Bilthoven verrees dit sanatorium. In Apeldoorn kwam het tot stand. Rondom een oude villa, Berg en Bosch genaamd, gelegen in de bossen langs de Hoog Soerenseweg verreesen 25 houten barakken, die tijdens de eerste wereldoorlog in Hattumdienst hadden gedaan als huisvesting voor geïnterneerde geallieerde officieren. Er werden aan de inrichting hoge eisen gesteld. Het sanatorium moest het beste worden wat in die tijd mogelijk was.

Op 28 juli 1920 werd het op feestelijke wijze door minister Aalberse geopend. 290 bedden telde het. Volgens een toen verschenen artikel in de *Volkskrant* zou de minister gezegd hebben, dat de openingsdag van het sanatorium Berg en Bosch voor hem een der vreugdevolle dagen van zijn ministerschap was.

Het sanatorium was er, mede gefinancierd door de overheid. Nu kon tot verpleging worden overgegaan. Maar hoe stond het met de verpleegkosten? Die werden in die dagen nog nauwelijks vergoed door de ziektekostenverzekeringen. Tijdens een gecombineerde bestuursvergadering van de Katholieke Vakbonden werd besloten, dat met ingang van 1 januari 1920 door de vakbonden 1 cent per lid per week werd afgedragen aan *Herwonnen Levenskracht*. Die centen vormden de financiële basis die met stuivers en dubbeltjes werd aangevuld door begunstigers. Ook de opbrengsten uit diverse acties werden voor dit doel benut.

Als geneesheer-directeur was reeds in 1919 de jonge arts dr. W. Bronkhorst aangesteld. Zijn eerste taak was het uitwerken en voltooien van de toen gemaakte plannen. En uiteraard werd hij geacht een goede behandelmethodete te ontwikkelen. Goede diagnostiek door middel van röntgenfoto's (een nieuwe ontwikkeling in die tijd) achtte hij zeer belangrijk. Hij zou er grote

bekendheid door verkrijgen. Daarnaast waren rust, frisse lucht en goede voeding de belangrijkste elementen van de behandelmethode. Als laatste fase was er de arbeidstherapie. Voor de verpleging werden de zusters dominicanessen uit Voorburg bereid gevonden.

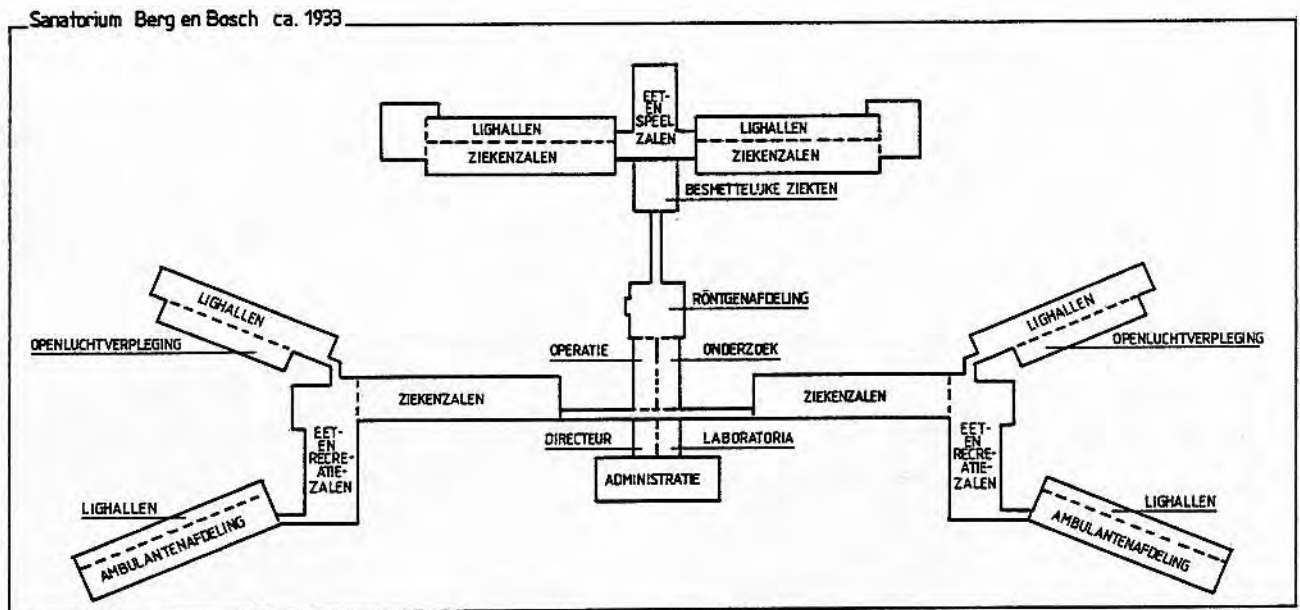
Apeldoorn bleek, hoe goed het in eerste instantie ook leek, toch niet ideaal. De barakken waren, ondanks de aanpassingen, toch wat primitief. Er waren wat problemen met de plaatselijke overheid. Maar de belangrijkste drijfveer om een andere lokatie te zoeken was, dat men meer medisch achterland wenste om beter voeling te kunnen houden met de medische ontwikkelingen. Een mooi nieuw sanatorium moest er komen voor circa 400 patiënten. De benodigde gelden werden met centen, stuivers en dubbeltjes via de plaatselijke *commités* van *Herwonnen Levenskracht* bijeen gebracht: f 1.700.000,— !!!

Dr. Bronkhorst zelf ging op zoek naar een geschikte plaats voor het nieuw te bouwen sanatorium. In Bilthoven, in de Eikensteinse bossen, vond hij een prachtig gebied, 46 ha groot. Dat *Herwonnen Levenskracht* een katholieke instelling was blijkt uit het feit, dat de grootte van het terrein vaak vergeleken werd met Vaticaanstad. Een vergelijking die heden ten dage niet meer gemaakt zal worden denk ik. Het gewenste medische achterland was in Bilthoven volop aanwezig. Naast het Academisch ziekenhuis was er in Utrecht immers ook het Antoniusziekenhuis, waar dr. Bronkhorst nauw met dr. M.C.A. Klinkenberg en dr. C.R.J. Versteegh ging samenwerken.

Op 3 februari 1932 werd de eerste steen gelegd en in juli 1933 kon men het nieuwe sanatorium betrekken. Behalve de in Apeldoorn opgedane ervaring bracht men ook de naam mee naar Bilthoven: Berg en Bosch. Het sanatorium werd op feestelijke wijze geopend door aartsbisschop mgr. J.G. Jansen. Zonder overheidssubsidie was het tot stand gekomen. Van en voor de katholieke arbeiders. Bij de bouw was daar door de architecten Koldewey en Van Moorsel rekening mee gehouden. Geen luxe materialen werden er gebruikt. De arbeider moest er zich thuis voelen was de argumentatie. Simpele baksteen, hout en dakpannen vormden het bouw materiaal. Door zijn eenvoud kreeg Berg en Bosch echter toch iets groots.

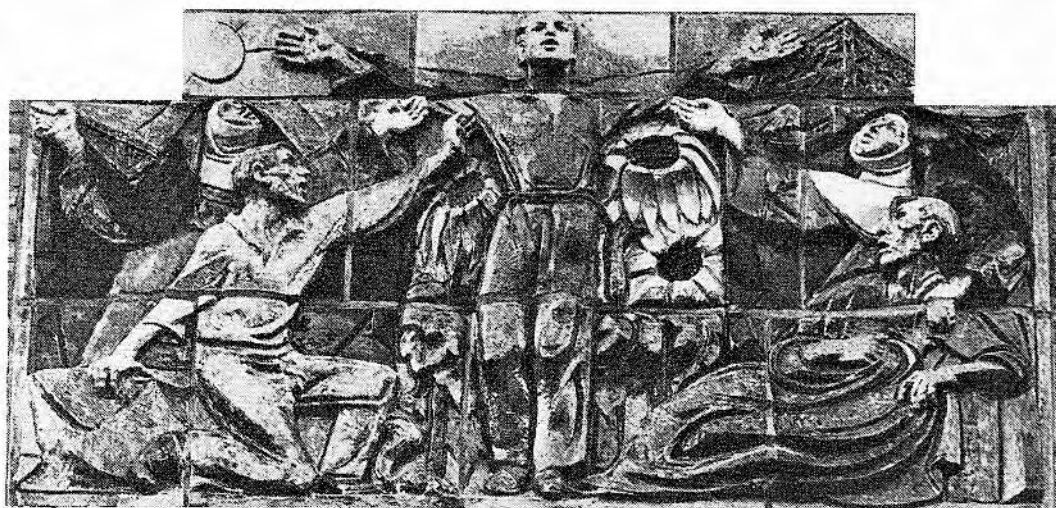
Tuinarchitect Schulz maakte dat omgeving en gebouwen een eenheid gingen vormen, die ook aan de door dr. Bronkhorst gestelde medische eisen voldeed. Getemperd licht viel op de lighallen en slaapzalen. De dennen vormden met hun niet te dichte kruinen een natuurlijk zonnescherm. Daar waar meer zonlicht wenselijk was, werd een enkele boom gekapt en werden prachtige tuinen aangelegd.

De kunstwerken in en om het gebouw getuigden van religiositeit en van de diepe verbondenheid van de arbeidersbeweging met God en met de Kerk. Prachtige gebrandschilderde ramen van Henri Jonas en A.C. Ninaber van Eyben, muurschilderingen van Lode Sengers, beeldhouwwerken van Mari Andriessen en Albert Termote kwam men door het hele sanatorium tegen. En natuurlijk ook in de kapel en in het dominica-

De plattegrond van het sanatorium.

nessenklooster. Op het economiegebouw werd een tegeltableau van Charles Vos aangebracht waarop op treffende wijze de door een patiënt verkregen herwonnen levenskracht werd uitgebeeld.

Tegeltableau "Herwonnen levenskracht". (Charles Vos)

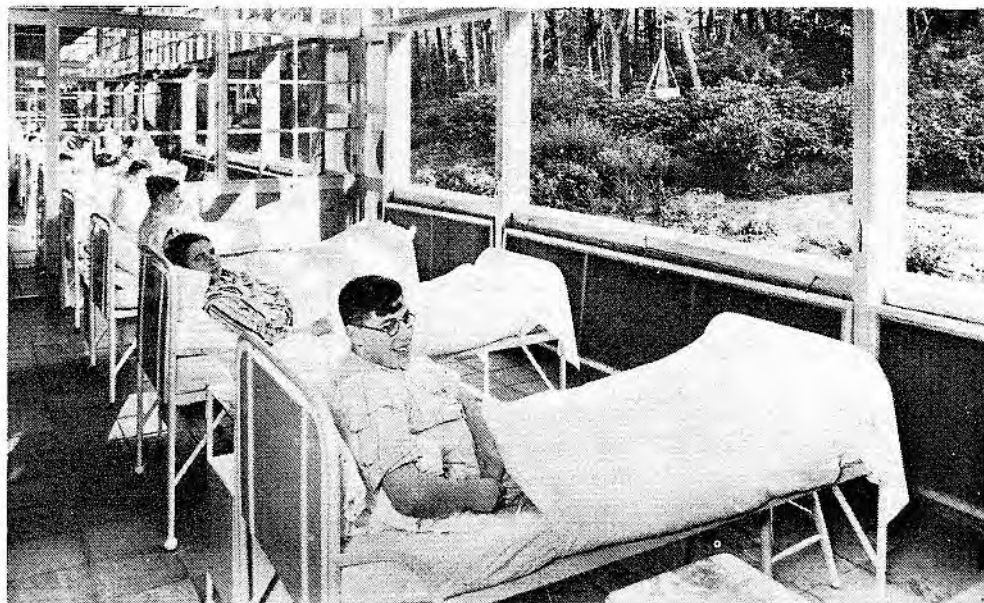
Alles getuigde van een grote harmonie tussen architectuur, kunst en natuur. Dit moest zijn effect hebben op het genezingsproces van de te verplegen patiënten. Dr. Bronkhorst bepaalde zelf in hoge mate hoe een en ander moest. Hij gaf bijvoorbeeld aan, dat net als in Apeldoorn de paviljoenbouw de beste vorm was voor het sanatorium. Laagbouw moest het zijn. De patiënten moesten vaak maandenlang kuren en daarom was het van belang, dat zij door deze vorm van bouw contact met de natuur behielden, iets wat de genezing zou bevorderen. Bovendien werd door laagbouw het voor patiënten zo vermoeiende trappenlopen vermeden. Aan weerszijden van het hoofdgebouw lagen er paviljoens, alle met de open voorkant naar het zuiden gericht. Er was veel openluchtverpleging, zomer en winter. s'Winters goed onder de dekens waardoor het voor de patiënten gezond maar toch aangenaam was. Voor het verplegend personeel was dat laatste niet altijd het geval. Die hebben in de wintermaanden vaak heel veel kou geleden. Maar met hoe veel liefde werd het gedaan.

Men kwam uiteraard niet meteen in de open lighallen terecht om te kuren; de behandeling verliep in fases. Eerst werd men in kleine zaaltjes verpleegd, zonodig in een eenpersoonskamer. Wanneer het genezingsproces inzette

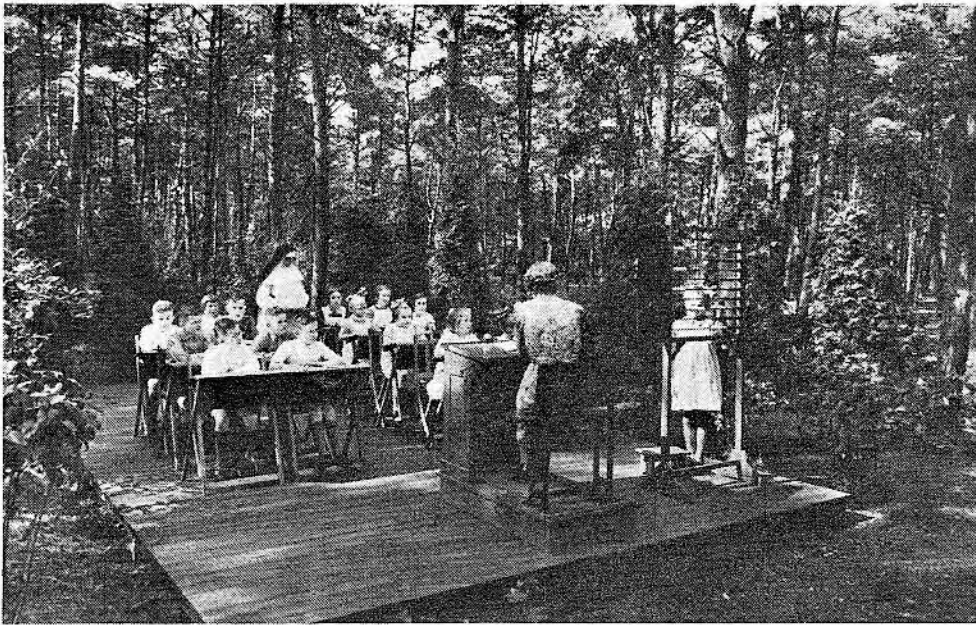
kwam men in een ander bed of zelfs in een ander (meer open) paviljoen te liggen. Stapje voor stapje kreeg de patiënt wat meer bewegingsvrijheid. Eerst een enkeluurtje, dan wat langer om bijvoorbeeld een gezond wandelnetje te maken over het prachtige terrein.

De gemiddelde verpleegduur beliep ruim elf maanden. Niet gering om zo lang van huis te moeten zijn. Vaders, moeders, kinderen. Er werd dan ook van alles gedaan om het de patiënten zo aangenaam mogelijk te maken. Er was bezigheidstherapie. Voor de kinderen was er een schooltje, bij goed weer in de openlucht. Kerkelijke feestdagen werden met uitbundigheid gevierd. Sinterklaas werd niet vergeten en in de zomer was er op de verjaardag van dr. Bronkhorst een groots feest met veel muziek, toneel en zang.

Waren de patiënten bijna genezen, dan begon de nazorg. Onder medisch toezicht kon men door middel

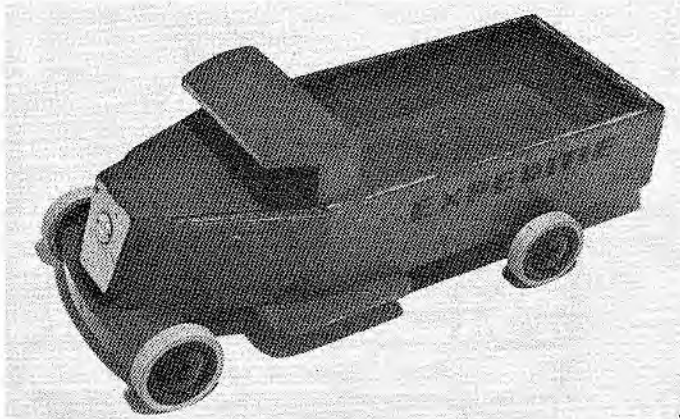
Lighal in de jongensafdeling.

De openluchtschool.

van arbeidstherapie weer aan een werkritme wennen. Men was immers vaak meer dan een jaar uit het arbeidsproces en uit het normale sociale leven. Zonder deze vorm van therapie zou het velen onmogelijk zijn geweest de draad weer op te pakken.

Voor sommigen duurde deze fase enkele weken, voor anderen enige maanden. Voor velen zelfs was een kuur van een à twee jaar noodzakelijk om tot een volledig blijvend herstel te komen. Er waren diverse werkplaatsen, een schilderswerkplaats, een boekbinderij, een kartonnage-afdeling, kleine werkplaatsjes voor metaalbewerking, schoenmaken, kleermaken, horlogemaken. En niet te vergeten de houtbewerkingsafdeling, waar het door de heer Ko Verzuu ontworpen houten speelgoed werd gemaakt. Als ADO-speelgoed was het in de speelgoedwinkels te koop. Is de naam ADO, afgeleid van Arbeid Door Onvolwaardigen wellicht niet meer van deze tijd, het toen gemaakte speelgoed is heden ten dage een geliefd verzamelobject.

Één van de vele ADO-modellen. (foto: Ko Verzuu)

De mannen die in de nazorg werkten waren gehuisvest in speciaal ontworpen huisjes, die op een apart terrein achter de werkplaatsen waren gesitueerd. Na het werk kon men daar, indien gewenst ook in de openlucht, van een welverdienderust genieten.

Voor de vrouwen die in de nazorg waren was er een weef- en een naaikamer. De meeste vrouwen echter, huismoeder zijnde, gingen voor deze laatste fase naar huis om daar bij hun gezin verder te herstellen.

Brachten de produkten in de nazorg gemaakt dan wel wat geld op, voor de verpleging kwam het grootste gedeelte van de benodigde gelden nog steeds uit de wekelijkse bijdragen en de giften aan *Herwonnen Levenskracht*. Anno 1937 kostte de gemiddelde verpleging f 1000,- per persoon: voor ons anno 1993 een ongeloofwaardig bedrag. 4.000 patiënten waren er tussen 1913 en 1937 dankzij *Herwonnen Levenskracht* verpleegd en er zouden er nog velen volgen.

Het sanatorium, groot en bekend geworden vooral door zijn medisch-directeur dr. W. Bronkhorst, trok steeds meer de belangstelling, zowel in binnen- als in buitenland. Dr. Bronkhorst was het, die de röntgentechniek en diagnostiek tot grote hoogte heeft gebracht. Hij was een voorloper op dat gebied. Niet voor niets werd hij op 60-jarige leeftijd nog benoemd als eerste buitengewoon hoogleraar longziekten aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Van vele huidige longartsen is hij de geestelijke vader, inmiddels wellicht grootvader, geweest. Tot in de jaren zestig toe kwam men, ook uit het buitenland, naar Berg en Bosch om met eigen ogen te zien hoe een en ander daar toeling. Prof. Bronkhorst was toen al overleden: op 29 april 1960 stierf hij, bijna 72 jaar oud. In 1956 had hij zich teruggetrokken en nam dr. J.J. Hirdes, die al sinds 1950 geneesheer-directeur was, de volledige verantwoording op zich voor het door prof. Bronkhorst zo zeer geliefde Berg en Bosch.

Het sanatorium was toen al over zijn hoogtepunt heen. Dat lijkt dramatisch, maar dat was het niet. Door de goede behandelmethode, de na de oorlog te verkrijgen betere medicijnen en de door de nieuwe Engelse narcose meer uitge-

breide operatiemogelijkheden, was de tuberculose dermate teruggedrongen, dat de bedden niet allemaal meer werden bezet. Dat was de oorzaak dat het roer werd omgegooid en men geleidelijk overging tot de verbouwing van het sanatorium tot algemeen ziekenhuis. Het kreeg toen een regionale functie en was niet langer een instituut, dat zoals voorheen de bij de vakbeweging aangesloten leden uit het gehele land ten dienste stond. Wel werden in Berg en Bosch nog lange tijd de medische keuringen gedaan van de bestuurders van de vakbeweging, maar men kwam toch tot de conclusie, dat de exploitatie van een algemeen ziekenhuis voor de vakbeweging geen blijvende taak was. Dit leidde tot de volledige overdracht van het ziekenhuis aan een onafhankelijk bestuur. In 1980 kwam aan de jarenlange samenwerking van Berg en Bosch en de Katholieke Arbeidersbeweging een einde.

Als Medisch Centrum Berg en Bosch ging de instelling andere vormen van gezondheidszorg aantrekken. Men denke aan de Willem Zeijlmans van Emmichovenkliniek, de Biltse Hof, de Hartenark, het Diabetescentrum. Blijkens de brochure *Toekomst/visie Medisch Centrum Berg en Bosch*, uitgebracht in mei 1991, bestonden er nog grootse plannen.

Voor het ziekenhuis echter viel dit jaar het doek. Hoe een en ander zich verder zal ontwikkelen en hoe het met de andere op het terrein gevestigde instellingen zal aflopen, is nu nog niet te overzien.

Met dank voor alle verkregen informatie aan:

- Shirley Overdulve, lid Historische Kring d'Oude School;
- de dames Bruns en v.d. Werf, oud-verpleegkundige en oud-internist van ziekenhuis Berg en Bosch;
- de leden van de Museumcommissie van Berg en Bosch.

Literatuur:

Waar niet anders vermeld bevindt onderstaande literatuur zich in het archief van de Historische Kring De Bilt.

- W. Bronkhorst: *De behandeling der tuberculoselidjers* (rede), 1923;
- *Arbeidstherapie en nazorg in het sanatorium Berg en Bosch*, Apeldoorn 1927;
- *Het sanatorium Berg en Bosch te Bilthoven van de R.K. Vereniging tot bestrijding van tuberculose Herwonnen Levenskracht, instelling van het R.K. Werkliedenverbond in Nederland*, 1933;
- *25 jaar Herwonnen Levenskracht*, in: *Zonneboek*, 1938;
- *Zonnebloemen*, 16e jaargang, jul.-aug. 1938;
- Martien Coppens: *Mensen van Bergen Bosch*, inl. J.J. Hirdes;
- *Terugblikken bij het vooruitzien; De Katholieke Arbeiders Beweging in herinneringen en beschouwingen*,

- Liber Amicorum voor KAB/NKV*, 1981;
- *Medisch Centrum Berg en Bosch; Middelpunt van veranderende gezondheidszorg*, juni 1989;
- *Toekomst/visie Medisch Centrum Berg en Bosch Bilthoven*, mei 1991.

DINSDAG 11 MEI 1993

- Bilthoven 1993 -

EXCEPTIONELE FAILLISSEMENTSVERKOPING STICHTING MEDISCH CENTRUM BERG EN BOSCH

en
STICHTING ZIEKENHUIS BERG EN BOSCH en
STICHTING FACILITAIR BEDRIJF
MEDISCH CENTRUM BERG EN BOSCH
Prof. Bronkhorstlaan 10 te Bilthoven

TROOSTWIJK VEILINGEN B.V. zal OP ZATERDAG 15 MEI 1993 vanaf 10.00 uur in zaal "De Bronkhorst", Bronkhorstlaan 10 te Bilthoven, t.o.v. de weledele heer J.M.A. Willems, Gerechtsdeurwaarder te Utrecht, publiek verkopen o.a.:

2 RÖNTGENAPP.; BEWAKINGSMONITOREN; HARTBEWAKINGSUNIT; K.N.O.-afd., o.a. oogonderzoekunit; FYSIOTHERAPIE-afd.: o.a. loopbruggen; wandrekken; doorbeweegapp.; **GYNAECOLOGIE-afd.; VERLOSKAMERS**, o.a. 2 couveuses; **KRAAM-afd.; ca. 100 ziekenhuisbedden** en bedkastjes; kasten; schermen; onderzoek-/behandel tafels; medicijnwagens; bloeddrukmeters, etc.

KANTOORINVENTARIS w.o. **ca. 100 bureaux en tafels; ca. 500 stoelen;** 2-/3-zits banken; ca. 100 kasten; stellingen; "IBM" computer System 36; netwerkpc's; printers; **snijplotter "Graftyp";** schrijfen stencilmachines; kettingformulier scheid- en sorteerunit; ca. 30 t.v.'s; 2 videorecorders en -camera; overheadprojectoren; orgels; **div. (hand)gereedschap; BESTELBUS "Ford"**, 8 p.; **electro-terreinwagens;**

Tevens delen wij u mede dat wegens handhaving van enkele medische voorzieningen op het complex Berg en Bosch **de operatiekamers en keukeninventaris niet ter veiling verkocht** zullen worden.

BEZICHTIGING: donderdag 13 mei 1993 van 09.00 tot 21.00 uur, **vrijdag 14 mei 1993** van 09.00 tot 16.00 uur, alsmede op **de dag van verkoop** van 08.00 tot 09.30 uur, **op het complex Berg en Bosch.**

TROOSTWIJK VEILINGEN B.V.
makelaars in machines/beëdigde taxateurs
Anderlechtlaan 181, 1066 HM AMSTERDAM
Tel.: 020 - 666.66.66
ROTTERDAM 010 - 414.81.31 - GRONINGEN 050 - 27.03.45
telex 14692 artro nl - telefax 020 - 666.66.63

TROOSTWIJK
Taxaties en Expertises